

معرفی و نقد کتاب دستور زبان فارسی بر پایه زبان‌شناسی

زهرآزندی مقدم (فرهنگستان زبان و ادب فارسی)

دستور زبان فارسی بر پایه زبان‌شناسی، سید بهنام علوی مقدم و محمدرضا پاشایی، نشر لوح زرین، ۱۳۸۹، ۱۰۹ صفحه.

در سال‌های اخیر دستورهای متعددی بر پایه زبان‌شناسی منتشر شده که اکثر آنها نظریه‌بنیاد هستند، مانند باطنی (۱۳۷۲)، نظریه مقوله و میزان، غلامعلی‌زاده (۱۳۷۴)، نظریه گشتاری، طیب‌زاده (۱۳۷۵)، دستور وابستگی، مؤمنی (۱۳۸۷)، نظریه گشتاری. از دستورهای مبتنی بر زبان‌شناسی که در چند سال اخیر برای اهداف آموزشی نگاشته شده‌اند و بر اساس نظریه‌ای خاص تدوین شده‌اند می‌توان به این موارد اشاره کرد: ۱. دستور زبان فارسی: ویژه دوره‌های کاردانی و کارشناسی پیوسته و ناپوسته آموزش زبان و ادب فارسی، تألیف علی محمد حق‌شناس، حسین سامعی، سید مهدی سمائی و علاءالدین طباطبایی (۱۳۸۵) که مبانی نظری آن زبان‌شناسی همگانی به مفهوم عام آن است؛ ۲. ساخت زبان فارسی، تألیف آریتا افراشی (۱۳۸۶). کتاب دستور زبان فارسی بر پایه زبان‌شناسی در زمره کتاب‌های اخیر است که هم برای امر آموزش تدوین شده و هم در چارچوب نظریه‌ای خاص قرار ندارد و همین ویژگی نظریه‌بنیاد نبودن کتاب، از نقاط قوت آن است. از دیگر امتیازات کتاب مورد بررسی، همان‌گونه که از کتاب‌های آموزشی انتظار می‌رود، تمرین‌هایی است که با عنوان فعالیت در انتهای هر مبحث ارائه شده تا خواننده بتواند میزان درک خود

را از مباحث آن بخش محک بزند. البته شاید بهتر بود که پاسخ تمرین‌ها در پایان هر بخش یا انتهای کتاب درج می‌شد تا خواننده از صحت و سقم آنها آگاهی یابد و آموخته‌های خود را ارزیابی کند. متأسفانه اکثر دستورها فاقد این بخش هستند و برای نمونه می‌توان به حق‌شناس و همکاران (۱۳۸۵) و مؤمنی (۱۳۸۷) اشاره کرد. در ضمن، بهتر بود در پایان هر فصل یا مبحث، بخشی با عنوان منابع پیشنهادی برای مطالعه بیشتر برای خوانندگان علاقه‌مند ارائه می‌شد. از جمله نقاط قوت این کتاب وجود بخش‌هایی تحت عنوان نکته، نکته مهم یا چند نکته کلیدی است که در پایان برخی از مباحث آمده‌است و به نکات مهم مرتبط با آن بخش اشاره می‌کند. در اینجا به ارائه نمونه‌ای از آن اکتفا می‌شود. در صفحه ۲۷، فصل دوم، در پایان مبحث مربوط به تکواژ چنین آمده‌است: «بسیاری از زبان‌شناسان تکواژ صفر در واژه است را قبول ندارند ولی این موضوع توسط نویسندگان کتاب‌های درسی مورد قبول است و یک تکواژ محسوب می‌شود». در صفحه ۲۸ همین فصل در مطلبی تحت عنوان نکته مهم آمده‌است: «اگر واژه‌ای به فرینه (لفظی یا معنوی) حذف شود در شمارش تکواژها به حساب نمی‌آید». در همان صفحه بخشی با عنوان چند نکته کلیدی در مورد تکواژ آمده که به دو نمونه آن اشاره می‌شود: ۱. اگرچه فعل است دارای تکواژ Ø است، در فعل ماضی نقلی سوم شخص مفرد این‌گونه نیست. گفته‌است ← گفت + ه + است = سه تکواژ، به دلیل اینکه دیگر ساخت‌های این فعل و این زمان نیز دارای سه تکواژ هستند مانند: گفته‌ام، گفته‌ای و جز اینها؛ ۲. پس از فعل رفت در زمان آینده، نیازی به تکواژ نیست. خواهم رفت ← خواه + م + رفت = سه تکواژ، خواهم نوشت ← خواه + م + نوشت = سه تکواژ، چون ساخت‌های دیگر این زمان دارای سه تکواژ هستند. از جمله تفاوت‌هایی که این کتاب با دستورهای پیشین دارد یکی هم این است که در اکثر دستورهای زبان فارسی، پیش از ورود به مبحث اصلی، کلیاتی در مورد دستور زبان ارائه می‌شد، مانند حق‌شناس و همکاران (۱۳۸۵)، و ویندفور (Windfuhr 1979). در برخی دستورها، در پایان هر بحث، خلاصه‌ای از مطالب ارائه شده آمده‌است که این امر به سهولت فراگیری کمک می‌کند، مانند فرشیدورد (۱۳۷۵) و ویندفور (Windfuhr 1979)، ولی کتاب مورد بررسی فاقد چنین بخشی است.

همان‌گونه که پیش از این اشاره شد، کتاب مورد بحث با اهداف آموزشی تدوین

گردیده است. در این اثر شواهدی از زبان فارسی معاصر و نیز آثار منظوم و منثور قدما انتخاب شده است. این کتاب مشتمل بر مقدمه‌ای کوتاه و پنج فصل همراه با فهرست منابع و مآخذ است. در مقدمه درباره هدف تألیف کتاب و مخاطبان آن (که کارشناسان و علاقه‌مندان هستند) توضیحاتی داده شده است.

فصل نخست با عنوان ساخت آوایی زبان فارسی ابتدا به معرفی واحدهای ممیز معنا، یعنی واج‌ها، و سپس صامت‌ها و مصوت‌های زبان فارسی پرداخته و در ادامه در خصوص هجا و الگوهای هجایی زبان فارسی توضیحاتی ارائه کرده است. به عقیده نگارنده، بهتر بود به واحدهای زبرزنجیری عمده، نظیر تکیه و آهنگ نیز اشاره می‌شد.

عنوان فصل دوم کتاب ساخت‌واژه است و به مبحث صرف اختصاص دارد. در این فصل ابتدا تکواژ تعریف می‌شود و با تقسیم‌بندی تکواژها به آزاد و مقید ادامه می‌یابد. تکواژهای آزاد به دو زیرگروه کلمات قاموسی و کلمات دستوری تقسیم می‌شوند. تکواژهای مقید نیز به دو گروه وندهای اشتقاقی و تصریفی تقسیم می‌شوند. البته این تقسیم‌بندی در برخی کتاب‌ها به نحو دیگری است. برای نمونه مؤمنی (۱۳۸۷) تکواژها را به سه دسته اشتقاقی، تصریفی و نحوی تقسیم کرده و غلامعلی‌زاده (۱۳۷۴: ۲۵۷) سه دسته از این تکواژها را معرفی کرده است: مخفف، صرفی و اشتقاقی. در کتاب حاضر اشتقاق به دو نوع پیشوندی و پسوندی تقسیم شده، حال آنکه در برخی دستورها سه نوع اشتقاق معرفی شده است: پیشوندی، میانوندی و پسوندی، مانند حق‌شناس و همکاران (۱۳۸۵). در ضمن، فرایند ترکیب که یکی از شیوه‌های واژه‌سازی است در مبحث مربوط به اسم (ص ۳۲) طرح شده و پس از آن تمرین‌های مربوط به تکواژ آمده است. پس از تکواژ و انواع آن نوبت به اسم می‌رسد (ص ۳۳). در این بخش ابتدا اسم تعریف شده و سپس از نظر اجزای تشکیل‌دهنده‌اش به انواع ساده، مشتق، مرکب و مشتق-مرکب تقسیم گشته و در ادامه، انواع ساختمان آن مورد بررسی قرار گرفته است. در ادامه، ابتدا تعریف صفت آمده و پنج نوع برای آن معرفی شده است (بیانی، فاعلی، مفعولی، لیاقت و نسبی)، سپس ساخت صفت و تقسیم آن به ساده، مرکب، مشتق و مشتق-مرکب ذکر گردیده است.

فصل سوم با عنوان گروه اسمی، با معرفی اسم آغاز می‌شود و به مواردی چون تعریف

اسم، راه‌های تشخیص آن، انواع اسم از نظر شمار (مفرد، جمع و اسم جمع و دیگر اقسام اسم)، شناس (معرفه)، ناشناس (نکره) و اسم جنس، اسامی از نظر دلالت بر عام و خاص و بالاخره وابسته‌های اسم (شاخص، ممیز، صفت صفت، قید صفت، مضاف‌الیه مضاف‌الیه) می‌پردازد. در این کتاب وابسته‌های پیشین و پسین به جای اینکه در بخش اسم، به صورت تفکیک شده، معرفی شوند در مبحث مربوط به ضمیر معرفی شده‌اند. در صفحه ۶۴ به تعدادی از وابسته‌های پیشین و پسین مضاف‌الیه اشاره شده‌است؛ از آن جمله‌اند: صفت اشاره، صفت شمارشی، صفت پرسشی، صفت عالی، صفت مبهم، شاخص مضاف‌الیه، نشانه جمع، نشانه نکره. از وابسته‌های پیشین به عددهای ترتیبی، صفت تعجبی و از وابسته‌های پسین به بدل، گروه حرف اضافه‌ای، و جمله ربطی پرداخته نشده‌است. ضمیر مقوله بعدی است که تعریف و انواع آن معرفی شده‌است: شخصی (جدا و پیوسته)، اشاره، پرسشی، مشترک و مبهم. در این بخش، همان گونه که پیش از این گفته شد، وابسته‌های پیشین و پسین اسم مورد بررسی قرار گرفته‌اند و پس از آن نقش‌های تبعی، تحت عناوین معطوف، تکرار، و بدل بررسی شده‌اند. در ادامه به نقش‌نمایی مانند حرف نشانه مفعولی را، نقش‌نمای اضافه، حرف ربط، حروف اضافه، و نشانه ندا اشاره شده و برای هر یک تعریفی همراه با مثال‌های مناسب آن ارائه شده‌است. مثالی که برای نشانه ندا انتخاب شده از شعر فارسی است.

فصل چهارم جمله نام دارد و در آن نحو زبان فارسی بررسی شده‌است. مقولات این بخش عبارت‌اند از: جمله (که از نهاد و گزاره تشکیل شده‌است)؛ جمله و اجزای آن (با افعال ناگذر و افعال گذرا): جمله گذرای سه‌جزئی و انواع آن، متمم و انواع آن، جمله چهارجزئی و انواع آن، جمله استثنایی؛ جمله ساده و مرکب؛ شبه‌جمله (صوت)؛ زمان فعل؛ فعل معلوم و مجهول؛ وجه فعل و انواع آن؛ ساختمان فعل؛ راه‌های تشخیص فعل مرکب و بالاخره حذف فعل.

فصل پنجم که فصل پایانی کتاب است، به مبحث قید اختصاص دارد. در این فصل ابتدا قید به دو دسته تقسیم شده‌است: نشانه‌دار و بی‌نشانه، که هر یک دارای تقسیماتی فرعی‌اند. انواع قیود نشانه‌دار به این صورت معرفی شده‌اند: کلمات تنوین‌دار، پیشوند

قیدساز + گروه اسمی و متمم‌های قیدی. قیود بی‌نشانه عبارت‌اند از: قیود مختص، گروه اسمی مشترک، گروه قیدی، صفت مشترک با گروه قیدی. پایان بخش کتاب فهرست منابع و مآخذ فارسی و لاتین است.

در این کتاب از رسم‌الخط یکدست و یکنواختی استفاده نشده که در اینجا به چند مورد اشاره می‌کنیم. در مقدمه کتاب، سطر ۱۶ علاقمندان به همین صورت آمده، حال آنکه در پشت جلد کتاب این واژه به صورت علاقه‌مندان آمده است. در صفحه ۶۶، بند دوم، در ذکر مثال اول، این گونه به همین شکل آمده و با یک سطر فاصله در همان صفحه، در ذکر مثال دوم، به صورت اینگونه آمده است. در صفحه ۱۱۸، در بخش فهرست منابع و مآخذ، شماره ۱۴، علوی مقدم با تشدید به کار رفته، حال آنکه در شماره ۱۶ بدون تشدید است. در صفحه ۸۸، بند ب، واژه جزئی در عبارت چهارجزئی به همین صورت آمده، در حالی که در همان صفحه و صفحات ۸۹، ۹۰، ۹۱ به صورت جزئی آمده است.

شیوه نگارش مورد استفاده در این کتاب در بسیاری موارد مغایر با مصوبات فرهنگستان زبان و ادب فارسی است. آن چه به جای آنچه (ص ۲۳)، علاقمندان به جای علاقه‌مندان (مقدمه کتاب، س ۱۶)، تخت خواب به جای تختخواب (ص ۴۷، س اول)، همانطوری به جای همان طوری (ص ۴۷، س اول)، جزئی به جای جزئی (صص ۸۹، ۹۰، ۹۱)، قاعده‌ی واجی به جای قاعده واجی (ص ۹۰)، رشته زبان و ادبیات فارسی به جای رشته زبان و ادب فارسی.

اشکال دیگر کتاب عدم رعایت فاصله‌گذاری و مرزبندی کلمات است. در این کتاب، در اکثر موارد، فاصله‌گذاری رعایت نشده است. در اینجا به ذکر دو نمونه اکتفا می‌شود: خود جوش به جای خودجوش، گره گشا به جای گره‌گشا.

نمونه‌هایی از اشتباهات چاپی موجود در این کتاب: بخوهد به جای بخواهد (ص ۱۰۰، بند الف)، دوشخص جمع به جای دوم شخص جمع (ص ۱۰۵)، مشکوه‌ی الدینی به جای مشکوة الدینی (ص ۱۱۹، ش ۱۷)، سوالات به جای سؤالات (ص ۱۱۸، ش ۱۴)، همچنین، در پشت جلد کتاب، به جای پنج فصل، چهار فصل نوشته شده است.

منابع

افراشی، آریتا (۱۳۸۶)، ساخت زبان فارسی، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، تهران؛

باطنی، محمدرضا (۱۳۷۲)، توصیف ساختمان دستوری زبان فارسی، ج ۵، امیرکبیر، تهران؛
حق شناس، علی محمد و همکاران (۱۳۸۵)، دستور زبان فارسی: ویژه دوره‌های کاردانی و کارشناسی پیوسته و

نابوسته آموزش زبان و ادبیات فارسی، شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی، تهران؛

طیب‌زاده، امید (۱۳۸۵)، ظرفیت فعل و ساخت‌های بنیادین جمله در فارسی امروز، نشر مرکز، تهران؛

غلامعلی‌زاده، خسرو (۱۳۷۴)، ساخت زبان فارسی، احیاء کتاب، تهران؛

فرشیدورد، خسرو (۱۳۷۵)، جمله و تحول آن در زبان فارسی، امیرکبیر، تهران؛

مؤمنی، فرشته (۱۳۸۷)، دستور مختصر زبان فارسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد نوشهر و چالوس؛

Rubinčič, Yu A. (1960 [1971]), *The Modern Persian Language*, Moscow: Publishing House;

Windfuhr, Gernot L. (1979), *Persian Grammar: History and State of its Study*, Paris, New York:

Mouton Publishers, The Hague.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی